

ФЕДОРЕНКО В. Л.,доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

директор

*(Науково-дослідний центр судової
експертизи з питань інтелектуальної
власності Міністерства юстиції
України)*

УДК 342.4 (477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.5.5>**ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО КОНСТИТУЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ:
ПОНЯТТЯ, МОДЕЛІ, СУБ'ЄКТИ, ПРОЦЕДУРИ**

Публікацію присвячено актуальній проблемі теорії і практики конституційного права – інституту внесення змін до конституції. Наголошено, що внесення змін і доповнень до конституції, а також спеціальний порядок її перегляду (підстави, процедура, особливості правотворчої техніки), який іноді узагальнено називають «конституційною реформою» або «конституційним процесом», залишаються одними із визначальних гарантій дієвості Конституції України і конституцій зарубіжних держав.

Зазначено, що найважливішими питаннями внесення змін до конституцій є такі: а) легітимність підстав і суб'єктів, що ініціюють конституційну реформу, наділених повноваженнями вносити зміни до конституції; б) зміст конституційних змін і межа, за якою внесення змін до конституції докорінно змінює її принципи і зміст; в) особливості правових механізмів і процедур (моделей) внесення змін до конституцій, які, з одного боку, забезпечать легітимність оновлених конституцій, а з іншого – стануть правовим запобіжником «конституційного екстремізму», небезпечних і небезпечних для людини, суспільства і держави конституційних трансформацій.

Ми дійшли висновку, що найважливішими питаннями внесення змін до конституцій є такі: легітимність підстав і суб'єктів, що ініціюють конституційну реформу, наділених повноваженнями вносити зміни до конституції; зміст конституційних змін і межа, за якою внесення змін до конституції докорінно змінює її принципи і зміст; особливості правових механізмів і процедур (моделей) внесення змін до конституції. На основі аналізу конституційних положень і відповідних правотворчих практик виокремлено основні та найпоширеніші моделі внесення змін до конституцій, а також проаналізовано механізм і процедури внесення змін до Конституції України та перспективи їх застосування.

Ключові слова: конституція, Конституція України, внесення змін до конституції, перегляд конституції, конституційна поправка, гарантії конституції.

**Fedorenko V. L. Amendments to constitutions in Ukraine and abroad:
concepts, models, subjects, procedures**

The publication is devoted to the current problem of theory and practice of constitutional law – the institution of amending constitutions. legitimacy It is emphasized that the introduction of changes and additions to the constitutions, as well as a special procedure for their revision (grounds, procedure, features of law-making techniques), which is sometimes referred to as "constitutional reform" or

"constitutional process", remains one of the key guarantees of the Constitution. Ukraine and the constitutions of foreign countries.

It is noted that the most important issues of amending the constitutions are the following: a) the legitimacy of the grounds and entities that initiate constitutional reform and are empowered to amend the constitution; b) the content of constitutional changes and the limit after which amendments to the constitution radically change its principles and content; c) features of legal mechanisms and procedures (models) for amending constitutions, which, on the one hand, will ensure the legitimacy of the updated constitutions, and on the other – will become a legal safeguard against "constitutional extremism", unjustified and dangerous for human, society and state constitutional transformations.

It is concluded that the most important issues of amending the constitutions are the following: the legitimacy of the grounds and entities that initiate constitutional reform and are empowered to amend the constitution; the content of constitutional changes and the limit after which amendments to the constitution radically change its principles and content; features of legal mechanisms and procedures (models) for amending constitutions. Based on the analysis of constitutional and provisions and relevant law-making practices, the main and most common models of amending constitutions are identified, as well as the mechanism and procedures for amending the Constitution of Ukraine and prospects for its application are analyzed.

Key words: *constitution, Constitution of Ukraine, amendments to the constitution, revision of the constitution, constitutional amendment, guarantees of the constitution.*

Постановка проблеми. Потреба у перегляді конституцій виникає час від часу з різних причин практично в усіх державах світу. Слід погодитись із В. Реннекампом, який писав, що *«жодна форма співіснування не приречена на застій і непорушність, якщо лише в самому суспільстві існують якісь зміни і прагнення до розвитку й успіху. Тим більше конституційний порядок, заснований на суспільних потребах, такий, що залучає до участі у державному управлінні представників народу, потребує відповідних і своєчасних змін і покращення своїх форм та засобів»* [2, с. 16-17].

Відповідні суспільно-політичні трансформації зумовлюють потребу в переосмисленні та вдосконаленні конституцій. Щодо таких конституційних трансформацій у конституціях і правових доктринах застосовуються також терміни «перегляд конституції», «ревізія конституції», «модернізація конституції» та інші. Г. Еллінек також розмежував зміни до конституцій та перетворення (трансформації) конституцій, розуміючи під останніми непорушність їх тексту у поєднанні з намірами у найближчий час якісно змінити ці конституції [2, с. 3]. Правники обґрунтовують інші наукові підходи до визначення сутності і змісту конституційних трансформацій (змін). Окрім того, відзначимо, що легітимність внесення змін і доповнень до конституцій, а також спеціальний порядок їх перегляду (підстави, процедура, особливості правотворчої техніки), який іноді узагальнено називають «конституційною реформою» або «конституційним процесом», залишається однією з визначальних гарантій дієвості Конституції України та конституцій зарубіжних держав.

У цьому контексті актуальним є висновок швейцарського науковця-конституціоналіста Ш. Боржо про те, що під час конфлікту *«між державою та особою, між нескінченно могутнім цілим і людською молекулою може трапитися, що органи держави, захоплені боротьбою, стануть зловживати силою і нехтувати правом. Тоді особа більше, ніж коли-небудь, відчує потребу стати під захист писаної конституції, і тоді буде потрібно більше, ніж коли-небудь, щоб ця конституція стояла вище будь-якої влади, яка може замахнутися на свободу»* [3, с. 286]. Очевидно, що йдеться не про авторитет писаної конституції, а про гарантії принципу верховенства конституції у державі.

Ревізія конституцій є такою ж давньою, як і самі конституції та процедури їх прийняття. Зокрема О. Градовський зазначав, що *«якою б гарною не була конституція, сам роз-*

виток народу призводить до нових умов життя, за яких окремі статті можуть виявитися віджилими ...» [4, с. 10]. Перші конституції Заходу кінця XVIII – середини XIX століття або змінювалися наступними, як це трапилось із революційними конституціями Франції 1791-1814 років, або зазнавали змін (поправок), як Конституція США 1787 року. Внаслідок цього питання про внесення змін і доповнень до конституцій уже близько двох століть є предметом дослідження науковців-конституціоналістів. Зокрема, Г. Еллінек пропонував під змінами конституції розуміти «зміни тексту конституції, здійснені цілеспрямованими вольовими актами» [2, с. 5].

А. Дайсі у додатках до своєї відомої роботи «Основи державного права Англії» (1886 р.) умістив матеріал із промовистою назвою «Неподатливість французьких конституцій». У ньому науковець аналізує всі відомі на той час 12 конституцій і конституційних актів, від Конституції Франції 1891 року до конституційних законів Франції 1875 року, що поновили Третю республіку, та вказує на еkleктичність практик прийняття і перегляду конституцій у Франції установчими зборами, «ревізійними зборами», парламентами, консулами і навіть через унормування можливості схвалення і ревізії конституції на референдумі.

На основі узагальнення досвіду ревізії конституцій у тогочасній Західній Європі, насамперед у Великій Британії і Франції, А. Дайсі поділив відомі йому конституції на «рухомі», що можуть змінюватися «однаково легко, одним способом і тією ж установою» [5, с. 142], та «неподатливі», коли конституції та конституційні закони не можуть бути змінені в такий самий спосіб, як звичайні. Це положення А. Дайсі отримало розвиток у конституційно-правових дослідженнях інших науковців.

Зокрема С. Лоу, опонуючи А. де Токвілю, який у часи роздратованості заявив, що «в Англії зовсім немає конституції: *the n'existe point*», пише, що «англійська конституція не вміщена у жорсткі, визначені рамки та наділена гнучкістю чи податливістю, тоді як конституції інших держав є усталеними та цією гнучкістю не наділеними» [6, с. 51, 53]. Тим самим С. Лоу вказав на відмінність так званої «англійської конституції» від писаних конституцій США і Франції.

С. Котляревський у своїй роботі «Конституційна держава» вміщує самостійний розділ «Конституції гнучкі та малорухомі», в якому поділяв всі конституції, у продовження концепції А. Дайсі, на гнучкі («*flexible*») і малорухомі («*rigid*»). На думку цього правознавця, «особливістю перших є те, що в них зовсім не розрізняється законодавча та установча влада, основні та звичайні закони: орган, компетентний видавати другі, може змінювати і перші. Основою конституційного порядку є не визначений текст установчого закону, а постійна діяльність представництва. Усі інші європейські конституції (крім англійської та угорської, за С. Котляревським – В.Ф.) тією чи іншою мірою відносяться до малорухомих, тобто розрізняють процедуру створення звичайних і конституційних законів: ступінь складності, що встановлюється для їх перегляду, вельми різниться. Іноді вони настільки незначні, що конституція майже підходить до розряду гнучких» [7, с. 46, 48]. Водночас С. Котляревський робить слушний висновок про те, що «встановлення ступеню складності перегляду – це вже справа політичної техніки та політичного такту. Досвід переконує, що надмірна податливість конституцій тільки сприяє революційним переворотам» [7, с. 55].

Надалі поділ конституцій на «гнучкі» та «малорухомі» або ж на «м'які» та «жорсткі» відповідно до складності внесених до них змін став нині постулатним положенням загальної теорії конституцій. Водночас ця усталена класифікація не дає відповіді на питання про основні моделі, методи, форми, механізми і процедури внесення легітимних змін до конституцій, адже її застосування матиме наслідком поділ існуючих конституцій, по суті, на англійську та всі інші. Водночас «усі інші» конституції держав світу залишаються доволі різноманітними в частині їх легітимного перегляду.

Найважливішими питаннями внесення змін до конституцій є такі: а) легітимність підстав і суб'єктів, які ініціюють конституційну реформу та наділені повноваженнями вносити зміни до конституції; б) зміст конституційних змін і межа, після якої внесення зміни до конституції докорінно змінюють її принципи і зміст; в) особливості правових механізмів і процедур (моделей) внесення змін до конституцій, які, з одного боку, забезпечать легітимність

оновлених конституцій, а з іншого – стануть правовим запобіжником «конституційного екстремізму», необґрунтованих і небезпечних для людини, суспільства і держави конституційних трансформацій. Розглянемо окремі з цих питань по суті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми теорії і практики змін до конституції та забезпечення її легітимності розроблялись у роботах таких відомих правників-конституціоналістів минулого, як Ш. Баржо [3], Ю. Гачек [8, 9, 10], О. Градовський [4], А. Дайсі [5], Г. Еллінек [2], А. Есмен [11], М. Ковалевський [15], Ф. Кокошкін [12], С. Котляревський [7], С. Лоу [6], В. Реннекамф [1] та інші). В Україні ця проблематика досліджувалась у роботах П. Стецюка [22], В. Шаповала [17] та інших. Українським науковцем В. Нестеровичем досліджено внесення змін до Конституції за ініціативи та прямої участі народу у цьому процесі [18, 19]. Водночас інститут внесення змін до Конституції України і конституцій зарубіжних держав у його історично-ретроспективному та порівняльно-правовому аспектах зберігає актуальність для сучасної конституційно-правової науки і правотворчої практики.

Метою дослідження є формування теоретико-методологічних основ інституту внесення змін до Конституції України з урахуванням позитивного досвіду перегляду конституцій за кордоном.

Виклад основного матеріалу. Актуальною проблемою теорії і практики конституції залишається проблема визначення суб'єкта і процедури її перегляду, які б дозволили, з одного боку, зберегти дієвість чинної конституції, а з другої – забезпечити легітимність змін до неї, а з третьої – гарантувати усталеність конституції. Очевидно, що досягнення таких цілей під час ревізії конституції може бути здійснено насамперед суб'єктом установчої влади, який прийняв легітимну конституцію. Зокрема, А. Есмен раціонально розмежував законодавчу та установчу влади, виходячи з того, що *«обидві встановлюються тією ж конституцією, з яких одна компетентна втручати звичайні закони, інша – конституційні закони»* [11, с. 333].

Водночас різні моделі здійснення установчої влади і прийняття конституцій у світі дозволяють стверджувати про різноманітність мети, суб'єктів, методів, процедур, механізмів і форм зміни конституцій як через внесення до них змін, так і шляхом скасування однієї конституції після прийняття нової. Якщо для Франції визначальну роль у модернізації чи зміні конституцій відігравали парламенти і конституанти, то для Великої Британії цей шлях удосконалення конституцій був неприйнятним.

У Конституції Швейцарії 1874 р. (ст.ст. 120-123), прийнятій через референдум, рішення про ревізію конституції могло прийматися Федеральними зборами або за народною ініціативою не менше, ніж 50 тисячами виборців, яке виносилося на всенародне голосування [13, с. 348-350]. У Пруссії для зміни конституції вимагалися два голосування, розділені між собою проміжком у 21 день. У Скандинавських державах основний закон підлягав голосуванню у двох наступних одна за одною сесіях після нових виборів [14, с. 15].

Заслуговує на увагу і модель внесення змін до Конституції США, яка понад 300 років зберігає свою чинність. М. Ковалевський писав, що *«невигідні сторони Конституції 1781 року не забарилися невідкладно позначитись. Того ж року, 12-го березня Мадісон вважає вже потрібним підняти у Конгресі питання про її доповнення наступним правилом, яке докорінно підкошувало одне з основних її положень: я розумію свободу окремих штатів приєднатися чи не приєднатися до прийнятих Конгресом рішень»* [15, с. 307].

Водночас американці відразу знайшли джерело для ревізії рішень установчої влади щодо прийняття конституції у Верховному Суді. Зокрема, голова Верховного Суду США Д. Маршалл (1801-1835 рр.) вирішив, що «судді загалом і Верховний Суд зокрема мають право вирішувати для держави, в чому сенс Конституції, і оголошувати дію інших гілок влади недійсними, якщо вони перевищили повноваження, надані їм Конституцією ... майже два сторіччя практики зробили його позицію безспірною в якості правового положення, і конституційні війни нині ведуться на встановленому ним полі битви» [16, с. 476], пише сучасний американський правник Р. Дворкін.

Але ототожнювати американську модель перегляду конституції виключно з діяльністю Верховного Суду було б не точним. Зокрема В. Шаповал пише, що Конституція США

закріплює принаймні чотири можливих процедури прийняття поправок до неї. Хоча майже в усіх випадках поправки перед тим схвалював Конгрес США і затверджували їх легіслатури штатів, за винятком XXI поправки, затвердженої конвентами штатів [17, с. 63].

Водночас далеко не всі конституції XIX століття мали зрозумілі та здійснені механізми внесення до них змін. С. Котляревський писав, що французькі конституції 1791 р. і III р. містили надмірно складні процедури ревізії конституцій, а «більш пізні французькі конституції або зовсім умовчували про перегляд (як конституції VIII р., 1815 р., 1830 р.), або обставляли його відносно легкими умовами (як конституція 1848 року). Ті ж самі обмеження перегляду, які ми знаходимо за Наполеона I і Наполеона III у вигляді вимоги погодження «сенату-охоронця» (*senat-conservateur*), запроваджувалися вже не в інтересах народного суверенітету, а в інтересах єдиновладдя» [7, с. 42]. Ш. Сеньбос описував конституційний конфлікт 1862-1866 років у Пруссії, в основу якого лягло протистояння нижньої палати і монарха та довільне тлумачення головою уряду О. фон Бісмарком конституційних прогалин на користь уряду: «*покривати видатки, потрібні для підтримки державних установ і для добробуту держави*» [20, с. 403] в обхід конституційної процедури.

Різноманітність реальних правничих практик внесення змін до конституцій різних держав світу, насамперед Європи і Північної Америки, сприяла системним дослідженням цього питання. Зокрема, на початку XX століття Г. Еллінек виокремив такі моделі змін і трансформацій конституцій: а) революційним шляхом, оскільки «*кожна революція прагне до зміни конституції*» [2, с. 5]; б) законодавчим шляхом; в) шляхом інтерпретації текстів конституцій парламентом, адміністрацією і судовою практикою; г) політичні трансформації конституцій; г) зміни конституції через правозастосовну практику (феномен «умовних конституцій»); д) шляхом застосування права *veto* і санкцій із боку монархів і президентів *etc.* [2, с. 3-51].

Теорію змін до конституції обґрунтував і згадуваний нами раніше правознавець Ю. Гачек, який виокремив чотири основних підходи до цього питання. *Перший підхід* засновувався на засадах природного права до Великої Французької революції (Хр. Вольф та інші) та полягав у тому, що зміна конституції можлива за умови спільної згоди на це всього народу та короля. Такі конституції мають переважно незмінний характер і притаманні здебільшого конституційним монархіям, в яких відповідний «*почин належить обом вищим державним органам, монарху та народному представництву*» [10, с. 200].

Другий підхід, за Ю. Гачеком, ґрунтувався на вченні абата Е. Сійєса про представницьке народовладдя і парламентаризм. Він передбачав можливість внесення змін до конституцій через народних представників, «*незалежних, як і вона (нація). Їм досить бажати, як того бажують індивідууми, що перебувають у природному стані; якого роду представниками вони б не були, збираються вони чи радяться, їхня воля дорівнює волі всієї нації, якщо тільки брати до уваги ..., що вони діють на основі надзвичайного доручення народу*» [10, с. 198]. Цей підхід був притаманний конституціям держав із парламентською формою правління.

Третій підхід, на думку Ю. Гачека, отримав розвиток під впливом ідей Ж.-Ж. Руссо і практик установчих зборів часів Великої французької революції. Зміст підходу зводиться до таких положень: 1) конституції можуть бути відмінені виключно тим самим шляхом, що і створені; 2) нація повинна мати право визначати форми перегляду конституції, аби «*гарантувати народові конституцію проти нього самого*» [10, с. 199]. Наведений підхід застосовувався у демократичних республіках, починаючи із Франції.

Ю. Гачек у третій книзі «Загальне державне право на основі порівняльного правознавства. Право сучасного державного об'єднання» обґрунтував і *четвертий підхід* щодо змін до конституції. Зокрема, у XIX – на початку XX століття поширеними суб'єктами міжнародного права були так звані «державні об'єднання» – державні союзи, об'єднання держав і «державних фрагментів», авторитарні союзи держав («держави держав»), товариські союзи держав (Північноамериканські колонії, Швейцарський союз), особисті та реальні унії. Водночас реальні унії ґрунтувались на: а) міжнародному договорі та б) конституційних законах в обох об'єднаних державах. Прикладами таких реальних уній були Швеція-Норве-

гія на підставі Конституції Норвегії 1814 року, Австро-Угорщина на засадах конституційних законів 1867 р. та інші.

На думку Ю. Гачека, *народно-суверенні* та наближені до них *парламентські союзні держави* (наприклад, Австралія) встановлюють задля зміни конституцій особливо складні механізми та форми внесення змін до конституцій. *Парламентсько-монархічні союзні держави*, такі як Канада, допускають зміни конституцій у порядку прийняття звичайного закону. Британський тип конституцій передбачає проведення конституційної реформи через накази та резолюції парламенту. *Жорстко централізована* германська імперія зберігає різницю між конституційними і звичайними законами, але переміщує центр прийняття рішень кваліфікованою більшістю представників на союзну раду [11, с. 196-197].

Проте ініціатива щодо внесення змін до союзних конституцій може належати парламенту чи легіслатурам штатів (Бразилія, Венесуела, Німеччина), народній ініціативі від визначеної кількості громадян (на вимогу 50 тисяч громадян у Швейцарії); виходити від союзної законодавчої влади (Австралія, Аргентина, Мексика), від обох палат парламенту, легіслатур або спеціально зібраних конвентів штатів (у США) [11, с. 199-200].

Отже, на початку ХХ століття у світі втілювалися такі основні моделі (механізми) внесення змін до конституцій:

а) *англійська*, що ґрунтувалася на принципах британського конституціоналізму, насамперед на принципі верховенства парламенту та його прерогативах у гарантуванні конституційного ладу Англії;

б) *північноамериканська*, в основу якої було покладено принцип поширення юрисдикції Верховного Суду на внесення поправок до Конституції США;

в) *французька*, або ж *континентальна* модель внесення змін до конституцій, засадничим принципом якої стало положення про єдність установчої та законодавчої влади і про те, що суб'єктами внесення змін до конституції є суб'єкти її прийняття: народ чи парламент, який репрезентує його повновладдя. Різновидами цієї моделі перегляду конституції стали швейцарська, бельгійська, німецька та інші.

Обґрунтовані Ш. Баржо, Ю. Гачеком, О. Градовським, А. Дайсі, Г. Еллінеком, С. Кокошкіним, С. Лоу, В. Реннекампом та іншими правознавцями теорії і концепції внесення змін до конституцій не охопили всіх моделей внесення змін і доповнень, а також моделей зміни конституцій. До того ж усталені в кінці ХІХ – на початку ХХ століття моделі перегляду конституцій були суттєво модернізовані та урізноманітнені надалі, у ХХ – на початку ХХІ століття. Аналіз відповідних конституційних практик сприяв утвердженню, обґрунтуванню і систематизації нових моделей перегляду конституцій. Наприклад, ми можемо виокремити *латиноамериканську модель* внесення змін до конституцій, поширену в Аргентині, Бразилії, Колумбії та інших країнах. Нині чинна Конституція Аргентини 1853 року з поправками 1860, 1866, 1898, 1957 і 1994 років у ст. 30 визначила: «Конституція може бути змінена повністю або в будь-якій із її частин. Необхідність реформи має бути визнана Конгресом більшістю, не менш як двома третинами її членів; однак ці зміни можуть мати місце лише після рішення Конвенту, який скликається з цією метою» [21, с. 406].

Водночас, окрім жорсткої процедури конституційної реформи, автори Конституції Аргентини упередили зміну чи заміну конституції у силовий спосіб. Зокрема, частина перша ст. 36 Конституції Аргентини встановила, що ця конституція «зберігає свою чинність, навіть коли її дотримання перерветься силовими діями, спрямованими проти конституційного порядку та демократичної системи. Такі дії будуть повністю позбавлені сили» [21, с. 406].

Окрім того, у кінці ХХ століття сформувалася постсоціалістична і пострадянська моделі внесення змін до конституцій. Зокрема, *постсоціалістична модель* перегляду конституцій, яка утвердилася в Болгарії, Польщі, Румунії, Словаччині, Угорщині, Хорватії, Чехії, запровадила диференційовані механізми реформування конституцій залежно від предмету конституційно-правового регулювання. Натомість *пострадянська модель* є неоднорідною внаслідок відмінності демократичних транзитів у колишніх радянських республіках. У республіках Балтії (Естонія, Латвія, Литва), які є членами ЄС, запроваджено (відновлено)

диференційовані механізми ревізії конституцій. Подібні демократичні механізми перегляду конституцій діють у Молдові та в Україні. Натомість у Білорусі, Казахстані, Російській Федерації, у республіках Середньої Азії існують юридичні та фактичні умови внесення змін до конституцій, що наглядно підтвердила практика внесення змін до Конституції Російської Федерації у липні 2020 року.

Зазначене вище дозволяє зробити такі висновки щодо інституту та процедури внесення змін до конституцій:

1) спеціальний порядок зміни конституцій є важливим компонентом гарантії їх дієвості. Залежно від складності процедури перегляду традиційно виокремлюють «м'які» та «жорсткі» конституції. Більшість перших писаних конституцій кінця XVIII – початку XIX століття нерідко проголошувалися «довічними» і не містили унормованого механізму ревізії конституцій. Але час довів потребу унормування легітимних механізмів перегляду конституцій у їхніх текстах із метою забезпечення легітимності конституційних транзитів. Це не виключило предметну диференціацію процедур внесення змін і доповнень до конституцій залежно від предмету правового регулювання і фундаментального характеру конкретного взятого розділу та його засадничого впливу на конституційний лад;

2) не піддаючи сумніву тезу про те, що конституції може змінювати лише носій установчої влади, який їх приймав (окструював), – це народ, представницький орган (конституанта чи парламент), глава держави, творці сучасних конституцій у багатьох випадках унормували необхідність консолідації правотворчих зусиль цих суб'єктів, забезпечення синергії конституційної реформи. Зокрема, у сучасних демократичних державах світу конституційні ініціативи парламенту чи глави держави ухвалюються на референдумах; народні конституційні ініціативи розглядаються парламентами і виносяться на референдуми *etc.* Ми можемо передбачити, що з метою досягнення громадянського консенсусу під час перегляду конституцій у недалекому майбутньому також використовуватиметься потенціал *e*-демократії.

3) у контексті конституційних правотворчих технік слід розмежовувати такі форми трансформації конституцій: а) внесення до них змін; б) внесення доповнень до конституції; в) зміна конституції.

Щодо останньої форми конституційної правотворчості, то у другій половині XX – у XXI столітті вона застосовується як виняткова, під час перезатвердження республік (Франція та інші). Щодо цього А. Есмен писав, що *«писані конституції, будучи законом, і навіть законом вищим і відносно непорушним, не може бути відмінені інакше, ніж тільки новим конституційним законом, виданим у потрібній формі. Це є логічним наслідком принципів французького права, за якими навіть залишення певного закону без застосування впродовж тривалого часу не може знищити його. Водночас у Франції інстинктивно застосовувалася ідея, за якою вже унаслідок одного факту тріумфу революції (народного повстання чи державного перевороту) попередня конституція миттєво падає і втрачає свою силу»* [11, с. 339].

Зазначимо, що зміна конституцій, а саме скасування дії чинної конституції та прийняття (проголошення) одночасно чи за короткий термін нової конституції, зазвичай відбувається під час зміни конституційного ладу: а) внаслідок революції; б) шляхом проголошення незалежності держави від метрополії чи внаслідок розпаду імперії та утворення незалежних держав; в) шляхом проведення конституційної реформи за активної участі парламенту. Для України перша зміна конституцій відбулася двічі: *перший раз* – після розпаду Російської імперії, втрати чинності Основних Законів 1906 року (в 1917 році), створення УНР-ЗУНР і виголошення в 1918 році Конституції УНР; *другий раз* – після розпаду колишнього СРСР і проголошення незалежності України в 1991 році. Проте від проголошення Акта незалежності України в 1991 році до прийняття Конституції України пройшло майже п'ять років. Із 1991 по 1995 рік в Україні діяла Конституція Української РСР із численними змінами і доповненнями, а з 1995 по 1996 рік – Конституційний Договір. Отже, зміна конституцій у незалежній Україні відбулася еволюційним шляхом, зумовленим різними політико-правовими чинниками.

Конституція України, будучи прийнятою у 1996 році Верховною Радою України від імені Українського народу, стала однією з нових європейських конституцій. Її творці враху-

вали не лише національні традиції державотворення і правотворення, але і здобутки європейської та американської політико-правової думки щодо установчої влади, гарантій і захисту конституцій, закладених у відповідний інститут конституційного права.

Крім того, ми можемо погодитись із П. Стецюком, що з позицій внесення змін і доповнень до Конституції України законодавець умовно поділив усі норми Основного Закону на три групи: *«перша група* – це норми (конституційні положення, принципи), які не підлягають зміні загалом; *друга група* – це норми, які змінюються у порядку ускладненої парламентської процедури із залученням додаткового суб'єкта – референдуму; *третья група* – це норми, які змінюються в порядку ускладненої парламентської процедури. До першої групи належать ті норми (положення), зміни й доповнення яких можуть призвести: а) до обмеження прав і свобод людини та громадянина; б) до скасування прав і свобод людини та громадянина; в) до ліквідації незалежності України; г) до порушення територіальної цілісності України» [22, с. 212].

Теоретико-методологічне положення П. Стецюка про межі конституційної реформи в Україні підтверджує й нормативний зміст положень Конституції України про підстави і процедуру її перегляду. Порядок внесення змін до Конституції України унормовано в її Розділі XIII, який встановлює спеціальну процедуру внесення змін до розділів I, III, XIII Основного Закону (ст.ст. 156, 159) та до її інших розділів (ст.ст. 155, 159), а також містить застереження щодо змін, якщо такі *«передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини та громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України»* [23].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, вітчизняний інститут внесення змін до Конституції України має збалансований і предметно диференційований характер. Наріжні розділи, які регулюють загальні засади конституційного ладу, основи прямого народовладдя і гарантії Основного Закону, можуть бути змінені через механізм подання до Верховної Ради України відповідного законопроєкту Президентом України або через голосування не менш як 2/3 від конституційного складу Верховної Ради України і, за умови його прийняття не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, затверджені всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України. Проведення конституційного референдуму нині спрощується внаслідок прийняття у 2021 році Закону України «Про всеукраїнський референдум» [24]. Водночас цей закон не «пом'якшує» механізм ревізії розділів I, III, XIII Конституції України.

Усі інші розділи Конституції України, які підлягають зміні, перед тим схвалюються більшістю конституційного складу Верховної Ради України, і *«вважаються прийнятими, якщо на наступній черговій сесії Верховної Ради України за них проголосувало не менш як дві третини від конституційного складу Верховної Ради України»* [23].

Реагуючи на політико-правові процеси, які є предметом правового регулювання конституції, вітчизняний парламент вносив до Конституції України зміни у 2004, 2011, 2013, 2014, 2016 і 2019 роках, що дозволило модернізувати, тобто осучаснити Основний Закон. Але потенціал інституту внесення змін до Конституції України не вичерпано, про що свідчать нові конституційні ініціативи. Ми переконані, що їхнє втілення має здійснюватися з урахуванням досвіду застосування цього інституту за кордоном.

Список використаних джерел:

1. Реннекамф В. Конституционные начала и политические воззрения кн. Бисмарка. Киев: Типо-литография Т-ва И.Н. Кушнерев и Ко, 1890. 414 с.
2. Еллинек Г. Конституции, их изменения и преобразования. Под ред. и с вступ. стат. Б.А. Кистяковского. С.-Петербург: Изд. Юрид. книж. склада «Право», 1907. 94 с.
3. Боржо Ш. Учреждение и пересмотр конституций. Пер. П. Высоцкого. Под ред. Ф.Ф. Кокошкина. Москва: Издание М. и С. Сабашниковых, 1918. 288 с.
4. Градовский А.Д. Государственное право важнейших европейских государств. Лекция, читанная в 1885 г. Издано под ред. Н.М. Коркунова. С.-Петербург: Изд. Л.Ф. Пантелеева, 1895. 528 с.

5. Дайси А.В. Основы государственного права Англии. Введение в изучение Английской конституции. Пер., дополненный по 6 англ. изд. О.В. Полторацкой. Под ред. проф. П.Г. Виноградова. Изд. второе. Москва : Типогр. Т-ва И.Д. Сытина, 1907. 671 с.
6. Лоу С. Государственный строй Англии. Пер. под ред. А.С. Яценко. С вступ. замечанием и стат. П.Г. Виноградова. Москва : Типогр. Т-ва И.Д. Сытина, 1910. 446 с.
7. Котляревский С.А. Конституционное государство. Опыт политико-морфологического обзора. С.-Петербург : Типогр. Альтшулера, 1907. 250 с.
8. Гачек Ю. Общее государственное право на основе сравнительного правоведения. Часть I. Право современной монархии. Под ред. и с пред. М.А. Рейснера. Авториз. пер. с нем. М.Я. Лазерсона. Рига : Издание «Наука и Жизнь», 1913. 213 с.
9. Гачек Ю. Общее государственное право на основе сравнительного правоведения. Часть II. Право современной демократии. Под ред. и с пред. М.А. Рейснера. Авториз. пер. с нем. М.Я. Лазерсона. Рига : Изд-е «Наука и Жизнь», 1913. 180 с.
10. Гачек Ю. Общее государственное право на основе сравнительного правоведения. Часть III. Право современного государственного соединения. Под ред. и с пред. М.А. Рейснера. Авториз. пер. с нем. М.Я. Лазерсона. Рига : Изд-е «Наука и Жизнь», 1913. 207 с.
11. Эсмен А. Общие основания конституционного права. Пер. с франц. под ред. проф. В. Дерюжинского. С.-Петербург : Типограф. Б.М. Вольфа, 1898. IV с., 357 с.
12. Кокошкин Ф.Ф. Лекции по общему государственному праву. Под ред. и с предисл. В.А. Томсинова. Москва : Издательство «Зерцало», 2004. 312 с.
13. Современные Конституции. Сборник действующих конституционных актов. Том II-ой. Федерации и Республики. Перевод под ред. и со вступительными очерками В.М. Гессена и Б.Э. Нольде. С.-Петербург : Изд-во Юридического книжного склада «Право», 1907. 653 с.
14. Ивановский В.В. Учебник государственного права. Изд-е четверт. Казань: Типограф. Императ. Унив-та, 1913. С. 155. VIII, 500 с.
15. Политический строй современных государств. Том. I. Сборн. стат. П.Г. Виноградова, В.М. Гессена, М.М. Ковалевского, Н.Е. Кудрина, П.Н. Милюкля и М.А. Рейснера. С.-Петербург : Тип. Спб., акц. общ. «Слово», 1905. IV с. 652 с.
16. Дворкин Р. Империя права. Пер. с англ. С. Моисеева; под научн. ред. С. Коваль, А. Павлова. Москва : Изд-во Института Гайдара, 2020. 592 с.
17. Шаповал В.Н. Сравнительное конституционное право. Киев : ИД «Княгиня Ольга», 2007. 416 с.
18. Нестерович В.Ф. Легітимація народної законодавчої ініціативи в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 35-42.
19. Нестерович В.Ф. Конституційно-процесуальні засади реалізації народної законодавчої ініціативи. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 3. С. 30-45.
20. Сеньбос Ш. Политическая история современной Европы. Эволюция партий и политических форм. Третье иллюстр., исправл. и доп. изд. Том II. С.-Петербург : Изд. Тов. «Знание», 1903. VI с.; 840 с.
21. Конституції зарубіжних країн. Навч. посібн. Авт.-упоряд.: В.О. Сergyгін, Ю.М. Коломієць, О.М. Марцеляк та ін. За заг. ред. В.О. Сergyгіна. Харків : Вид-во «ФІНН», 2009. 664 с.
22. Стецюк П.Б. Основи теорії конституції і конституціоналізму. Частина перша. Посібник для студентів. Львів : Астролябія, 2003. 232 с.
23. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
24. Про всеукраїнський референдум: Закон України від 26 січня 2021 р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 31. Ст. 1762.

